

'לעולם יורד וטובל כדרכו ובלבד שלא ישפשף' – וכיון שאפשר שלא יימחק בכך אין זה אלא 'גרמא', אבל אילו ודאי נמחק היינו עושה מעשה בידיים כמשפשף שהרי הוא נותן ידו במים (עפ"י רשב"א; מאירי). לפי זה, במקום שברור הדבר שיבוא לידי מחיקה אסור אף על ידי גרמא, ואפילו על ידי נכרי. כן כתב בשו"ת דובב מישרים (ח"א צט קיד). ואסר להביא תפלין לחולה השוכב בבית החולים אם ידוע שיצטרכו אחר כך לשרוף את כל חפציו מחשש התדבקות [ואינו סובר לחלק בין דבר המוחק מצד טבעו, שהבאת הדבר נחשב כמשתמש בכח הטבע למחוק, ובין מחיקה של אדם בעל בחירה, שאין המחיקה מתייחסת למביא אלא למוחק]. וכן פסק בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א ד-ז ובח"ד ת. ויש מפרשים דברי הרשב"א לחלק בין מחיקה מיידית למחיקה לאחר זמן, וכגון כאן שעל ידי כניסה למים לא נמחק השם אלא מתרפה, ולחלוף המים גורם למהר מחיקתו – ע"ע בחזון איש ידים ת, יז ואו"ח לח, ה; שו"ת בית זבול ח"ב ה; כתבי קה"י החדשים לז-מ.

ובשו"ת בית אפרים (יו"ד סא) נטה מדעת הרשב"א [והניחם ב'צריך עיון', כי הלא אם אינו ודאי שיימחק, אין אנו צריכים לסברת 'גרמא' שהרי דבר שאינו מתכוין מותר], וסובר שאעפ"י שודאי יימחק, אם אינו מוחק באופן ישיר הרי זה 'גרמא' מצד עיקר הדין. וכן נראה מתשובת הרדב"ז (ח"ב תקצו) שנקט בפשטות שודאי ימחק כולו או מקצתו ואעפ"י מותר מפני שאין זו דרך השחתה. וכן משמע מתוך תשובת החתם סופר (ביו"ד רסו) שמותר אעפ"י שודאי ימחק.

ובשו"ת שבת הלוי (ח"ח רכד) תמה על דבריהם מדברי הרשב"א, וגם מדברי המאירי המפורשים שלא הותר גרם מחיקה אלא אם אפשר שלא יימחק. [ואשר לקושיא אם כן למה לי טעם 'גרמא' תיפוק ליה שאינו מתכוין – תירץ המאירי: אם גרמא אסור הרי עצם הכנסת השם למים נחשבת כגופה של מחיקה והלא מתכוין הוא לכך. בסברא זו בהרחבה ע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א ד ו ז וח"ד ת]. ומשום כך הסיק להלכה אודות תיקון ספרי תורה ישנים, שאם על ידי נגיעת הקולמוס באותיות השם, ודאי יימחק או יתפורר, קשה להתיר.

ובשו"ת אחיעזר (ח"ב מח, א) נראה שנקט כדעת האחרונים שמדובר שודאי ימחק, שהרי הגמרא משוה גרם מחיקה לגרם כיבוי, ובכיבוי התוצאה היא ודאית ולא מסופקת – ופירש כוונת הרשב"א שאינו ודאי שיימחק מיד בכניסתו למים, אבל ודאי יימחק לאחר ששוהה [והלא העמידו בגמרא בדיו לחה], וזה הוי גרמא. ולפי דעה זו יש להתיר אפילו בודאי יימחק כל שאין ידוע מתי תהא המחיקה. אך בנידון תיקון ספרי תורה ישנים, אם הוא 'פסיק רישיה' אין להתיר, שהרי זו מחיקה מיידית.

ובשפת-אמת כתב שלדעת רבי יוסי אין צריך להעמיד בדיו לח, כי גם ביבש יכול לטבול, וישהה במים עד שנמחק. מבוואר מדבריו כדעת האחרונים שאפילו ודאי יימחק הוי גרמא. אלא שגוף דבריו צ"ע, הלא חכמים ורבי יוסי לא נחלקו אלא בענין חשש עמידה לפני השם כשהוא ערום, ואם כן הלא גם לרבנן יכלו לומר בדיו יבש וביושב עד שנמחק, ומדוע לא תרצו כן. ושמא עתה סברו לומר שנחלקו בענין גרם מחיקה, אבל למסקנא אכן אין צריך להעמיד בלח.

'הדם והדיו הדבש והחלב יבשין חוצצין, לחים אין חוצצין'. שני טעמים נאמרו בדברי הראשונים, מדוע לחים אין חוצצין; יש אומרים לפי שאין מקפידים עליהם מפני שנקל להסירם [ואם מקפיד – חוצצין], ויש אומרים משום שהמים מחלחלים בהם ואינם נחשבים כדבר נפרד לחצוץ. ע"ע בבאור הענין, בחזון איש מקואות (תנינא ו, ח; קהלות יעקב טהרות נח).

דף קכא

'לא הניחן מפני כבוד השבת'. לא אמרו 'מפני איסור שבת' – אפשר שידע שהדבר מותר אלא החמיר על עצמו משום כבוד שבת, וכדי שלא יחשדוהו שהוא אמר להם לכבות (חדושי אגדות מהרש"א. וע"ע בשפת אמת, טעם להחמרתו של יוסף בן סימאי).

'בקטן העושה לדעת אביו'. רש"י (ביבמות קיד) פירש, כשרואה שנוח לאביו בכך ועושה לדעתו הרי זה כאילו מצוהו האב לעשות. והרשב"א (כאן) כתב בטעם האיסור משום לא תעשה כל מלאכה, אתה ובנך ובתך. ולפי זה אין ראיה מכאן לאיסור בכגון זה בשאר הלכות שבתורה.

והיה מקום לומר שאין איסור אלא כשעושה על דעת אביו, אבל קטן שאינו בנו אין שייך איסור זה דאיתא ובנך... ואולם כבר הוכיח הבית-יוסף (או"ח שלד) לאסור אף בזה, הגם שאינו עושה על דעת אביו אלא על דעת אחרים. [והלא שאלו בגמרא לגבי נכרי שעושה על דעת ישראל 'מי שרי', ותרצו שבגוי מותר לפי שעושה על דעת עצמו – הא בלאו הכי אסור]. ונראה שבוזה החיוב למחות בידו אינו מדין תורה אלא מדרבנן, שהרי אין שייך כאן אזהרת לא תעשה... ובנך כאמור (עפ"י שער הציון שלד, נד).

א. ע' גם בשו"ת אחיעזר ח"ג פא, כה שחלק על מה שכתב באמרי בינה (שבת, ז) שקטן העושה לדעת אחרים יש בו איסור תורה – אלא איסור דרבנן הוא.

ולדברי רש"י הנ"ל יש מקום לומר שאפילו על האב אין חיוב דאורייתא למחות ביד בנו, כל שהקטן עושה לדעת עצמו או אף לדעת אחרים ולא לדעת אביו וכגון בדליקה של אחרים ואביו רואהו – כי איסור לא תעשה מלאכה... ובנך' אינו אלא בעושה לדעת אביו שאז נחשב כאילו אביו מעשהו למלאכה. וכן צדד במנחת חינוך (לב, יט). וכן בשו"ת פרי יצחק ח"ב סוס"י יג. וע"ע בשיטות השונות בדין שביתת בניו, בשו"ת שבט הלוי ח"ז קד.

יצוין עוד שדעת הרי"ד (בפסקיו להלן קנג) שאפילו קטן העושה לדעת אביו, אין בו איסור תורה, כל שאין האב אומר לו בפירוש לעשות מלאכה.

ב. בגדר האיסור בקטן המכבה דליקה של אחרים, וכן שאר מלאכות שעושה הקטן לצורך גדול שאינו אביו – ע' בספר ברכת מרדכי (ח"א ל, יא-יב) שיסוד האיסור נכלל בדין 'אמירה לנכרי' [ולא משום 'לא תאכילום'], ויהא מותר בשבות דשבות במקום מצוה וכדו'.

ולפי זה יש מקום לצדד שיהא מותר לומר לקטנים שאינם בניו 'כל המכבה אינו מפסיד' כשם שמותר לומר לנכרי, שהרי כשאמרו לו ואת עושה הקטן על דעת עצמו, כדי להרויח. ומה שכתב הבית-יוסף שקטן הבא לכבות אצל אחרים צריך למחות בידו, היינו דוקא כשבא בשביל הגדול אבל אם בא בגלל שאמרו 'כל המכבה אינו מפסיד' מותר. ואולם משמע שאם בא לכבות בשביל גדול, לא יועיל שיאמרו לו כן כדי שיעשה בשביל עצמו, שאם מותר מדוע כתבו הפוסקים למחות הלא די שיאמר 'כל המכבה אינו מפסיד'. וטעם הדבר כי סוף סוף הוא עושה גם לצרכו. ושואל לעולם נחשב שהקטן עושה גם לצורך הגדול, ועכ"פ כל שגם לולא אמירתנו 'לא תפסיד' היה מציל בשביל הגדול, חשיב כעושה על דעתנו. וצ"ע.

'נכרי לדעתיה דנפשיה עביד'. משום שהוא גדול ובן דעת (ר"ן ועוד).

לפי זה לכאורה היה בדין שקטן נכרי שבא לכבות לדעת ישראל, אומרים לו אל תכבה. [וכיוצא בזה לענין טוויית גוי ציציית, שאינו עושה 'לשמה' כי אדעתיה דנפשיה עביד – יש אומרים שגוי קטן דינו כישראל קטן שאינו עושה אדעתיה דנפשיה. ע' אמרי בינה ו ד"ה ולפי"ז; ספר הזכרון לגר"ח שמואלביץ, עמ' שעה]. אך אולי לא גזרו חכמים אמירה לעכו"ם באופן כזה, כל שלגדול עכו"ם מותר. וצ"ע.

'קטן האוכל נבלות בית דין מצווין עליו להפרישו'. במסכת יבמות (קיד) דנה הסוגיא בשאלה זו. ודעת רוב הפוסקים שלהלכה אין ב"ד מצווים להפרישו. וכבר עמדו הראשונים על השאלה הלא האב חייב בחינוך בנו למצוות התורה, ואם כן מסתבר שבדאי חייב גם להפרישו מן האיסורים, ומדוע אין ב"ד מצווים להפרישו? – שלשה תירוצים נאמרו בזה; –

יש אומרים לחלק בין האב שהוא מצווה לחנך את בניו, ובין אנשים אחרים ('בית דין') שאינם מצווים בחינוך ולכן גם להפרישו אינם חייבים. [כן פרש הבית-יוסף (או"ח שמג) בדעת הרמב"ם. וכן פסק בשלחן

ערוך שם, שהאב מצווה להפריש את בנו מאיסור, אם כי בית דין או אנשים אחרים אינם מחויבים בכך. וגם באיסורים דרבנן מצווה האב להפרישו, כשם שמצווה לחנכו בהן (כן כתבו הבית-יוסף, הט"ו ועוד. וכן פסק המשנה ברורה שם. ובחודשי בית מאיר תמה על כך מהסוגיא ביבמות קיד. וצ"ל שהם מעמידים בקטן שאינו בר הבנה כלל ואין בו דין חינוך לאיסורים. וע' בשו"ע הגר"ז שמג ובערוה"ש. וצ"ע). והגר"א כתב (שם ומוכא במשנ"ב) שבאיסורים דרבנן פעמים שאין צריך להפרישו – כשהקטן צריך לכך, כגון רחיצה וסיכה ביום הכפורים וכד']. ויש מפרשים בדעת הרמב"ם שכל שעושה לדעת אביו ב"ד מצווים להפרישו [באיסור דאורייתא], וכל שאינו עושה לדעת אביו אין ב"ד מצווים (עפ"י שלטי הגבורים כאן).

ואפשר היה לפרש הטעם שכשעושה לדעת אביו, עובר האב משום 'למען ינוח' (כדברי הרשב"א הנ"ל) ולכך אחרים צריכים להצילו מאיסור זה. ולפי"ז דוקא בשבת הדין כן ולא בשאר איסורים. אך מלשון השלטי-הגבורים יש לדקדק שאף בשאר איסורים ב"ד מצווים להפריש כשעושה לדעת אביו. ונראה הטעם, שכל שהקטן עושה להנאתו ולטובתו אין חיוב להפרישו אלא מדין חינוך והיינו האב בלבד, משא"כ כשעושה בשביל הגדול. וכדוגמת סברת הרשב"א והר"ן לענין ספיית איסור דרבנן לקטן, שלצרכו מותר אך לא לצרכנו.

ומבואר מדברי השלטי-הגבורים שבאיסור דרבנן אפילו עושה על דעת אביו, אין חיוב למחות בידו. ודלא כהפוסקים הנ"ל. וע"ע בשו"ת משיב דבר ח"א כ.

דעת התוס' (כאן) שהנידון הוא רק בקטן שלא הגיע לגיל חינוך, אבל בשהגיע לחינוך – חייבים להפרישו. ומשמע מדבריהם (כן כתב הבית-יוסף), שאינם מחלקים בין האב לאנשים אחרים, ולפי שיטתם יוצא שגם אנשים אחרים מצווים להפריש קטנים שאינם בניהם, כל שהגיעו לגיל חינוך (אולי הטעם משום דין 'ערבות' כלפי חיוב האב בחינוך בניו, או 'ערבות' כלפי הקטן. וצ"ע). דעה זו הביאה הרמ"א (שם) כ"ש אומרים. וכתב החיי-אדם (סו. ומוכא במשנ"ב), לחוש לה באיסורי תורה. כלומר אם רואה קטן שאינו בנו, עובר על איסור תורה והגיע לגיל חינוך – חייב להפרישו (וע"ע במשנ"ב תקצו, ה). וגיל חינוך לענין איסורים, שלא כלענין מצוות, כתבו הפוסקים: משעה שהילד מגיע לכלל הבנה כשאומרים לו שדבר זה הוא אסור.

יש להעיר שלכאורה מדברי התוס' אין הכרח לומר שסוברים שגם אחרים מצווים כמו האב, ואפשר שסברו כהרמב"ם לחלק בין האב לאחרים, אלא שהכריחו שמדובר כאן כשלא הגיע לגיל חינוך, שאם כן מדוע הוצרכו להעמיד בקטן שעושה לדעת אביו, הלא גם אם מכבה לדעת עצמו חייב אביו למונעו כשהגיע לחינוך. [ומה שכתבו שהיו יכולים לתרץ ביבמות בהגיע לחינוך – כלומר כשהאב (או האם לכמה דעות) רואה אותם].

אכן בדברי הרשב"א ביבמות (קיד) מפורש שאינו סובר לחלק בין האב לאחרים, וכמו שכתב הבית-יוסף. תירוץ נוסף כתבו כמה ראשונים (ע' תורי"ד ורשב"א ביבמות קיד; תוס' נזיר ותו"י יומא פב בשם רבי אליעזר ממיץ, ועוד): אין חובת חינוך אלא בהרגל למצוות ולא במניעת איסורים. סברה זו הפוכה מהנחת הראשונים הנ"ל שמניעת איסור נלמדת ב'קל וחומר' מחינוך למצוות ב'קום ועשה'. [יש שנקטו לפי דעה זו, שחובת חינוך קיימת על אחרים כמו על האב, במצוות עשה (ע' תרומת הדשן צד). ואולם דעה זו לא הובאה להלכה].

כל זה בנוגע להפרכתו מאיסור, אולם להאכילו בידים דבר איסור או להרגילו בחילול שבת וכדומה – אסור, ואפילו בקטן שלא הגיע לכלל הבנה, ובין שהוא בנו בין שאינו בנו. ונחלקו גדולי האחרונים אם איסור זה הוא מן התורה, שלומדים מאיסורי שקצים ודם וטומאת כהנים (ע' יבמות שם) לכל התורה, או שמא אין למדים משם, שהם שלשה כתובים הבאים כאחד ואין מלמדין, ואינו אסור אלא מדרבנן (ע' ב"י שמג; נוב"י תנינא א; פמ"ג בפתחה כוללת; משנ"ב שמג; פרי יצחק ח"ב יג ועוד רבים).

אמנם שיטת הרשב"א והר"ן ועוד, שבאיסורין דרבנן אין איסור לספוטו בידים כשהדבר לצורך הקטן,

לא לצורכנו. ויש שכתבו לסמוך על שיטה זו בעת הצורך (ע' תשו' הגרעק"א טו, מובא בבאה"ל; שו"ע הגר"ז שמג; חיי אדם טו; שו"ת משיב דבר ח"א כ. וכן פסקו למעשה בספרים לית חן ובשמירת שבת כהלכתה ועוד. וע"ע להלן קלט.). וע' בבאור-הלכה (תרסז) שלהלכה יש לתפוש שאף ברהיזה וסיכה ביוהכ"פ צריך לחנך קטנים שהגיעו לחינוך, שכן היא דעת כמה וכמה ראשונים, וכפי שכתב הטור והרמ"א. וע"ע בשו"ת פרי יצחק ח"א יא. וע' במשנ"ב (תרסז סק"ה ובשעה"צ שם אות ט), שאסור לאחריים להאכיל קטן שהגיע לחינוך-תענית ביוה"כ, ואף באיסור דרבנן. ועוד האריכו האחרונים בענינים אלו – מהי הגדרת האכלה בידים; האם יש חילוקים בסוגי האיסורים שמדרבנן; מה הדין באיסורי עשה; כשעושה איסור בעת חינוכו למצוה; דין 'חצי שיעור' בהאכלה לקטן, ועוד. ע' בית הלוי ח"א יג ח"ג נה; פרי יצחק ח"א יא יב יג; אחיעזר ח"ג פא. משנ"ב שמג שסב, מד תקצו, ה; שו"ת אגרות משה או"ח ח"ג צה; יביע אומר ח"ב יג.

'אמר רבי יהודה מעשה...' כן דרכו של רבי יהודה פעמים רבות, בהבאת מעשה ללימוד הלכה. ע' במצוין בב"מ סג.

'אמר חוששני לו מחטאת'. לא שהיה מסופק אם יש סכנה אם לאו, שאם כן ודאי היה מותר מחמת הספק. אלא שאף על פי שאין זה פיקוח נפש, היה מסופק אם נחשב הדבר כמלאכת צידה אם לאו. ואפילו לרבי יהודה המחייב במלאכה שאין צריכה לגופה. ומכאן ישוב לפסקי הרמב"ם שאף על פי שפסק מלאכה שא"צ לגופה חייב, כתב שהצד נחש כדי שלא ישכנו פטור, כי יש סברא לומר שכל כגון זה אינו בכלל מלאכת צידה (רא"מ הורביץ. וע"ע במובא לעיל קז:). ויש מקום לפרש שנטפס שמא יש לפטור בעקרב כי אין במינו ניצוד. ואמנם מרש"י (קז. ד"ה שלא) משמע שלדעה המחייבת מלשאצ"ל אין פטור באין במינו ניצוד. ואולם התוס' שם חולקים על כך. ושמא בזה גופא חכך ריב"ז. ואולי יש מקום לומר, שמא על ידי בהילוחו ומוראו של אותו אדם שחשש לנפשו מחמת העקרב, אינו נידון כשוגג לחיוב חטאת אלא כאנוס, שהרי פחדו אנוס (ע' בראשונים ע"ז כג לענין זנות אשת איש מתוך פחד שיתכן ונידונית כאנוסה. וערש"י חולין ד: בענין הנמנע מלמול משום פחד יסורים). וצ"ע.

(ע"ב) 'חמשה נהרגין בשבת, ואלו הן זבוב שבארץ מצרים... מני, אילימא רבי יהודה, הא אמר מלאכה שאינה צריכה לגופה חייב עליה' – ואין זה 'מקלקל בחבורה', מפני שהוא ניצול בהריגתם והרי זה תיקון [כדוגמת הקורע כלים להטיל אימה על אנשי ביתו לעיל קז] (עפ"י רבנו תם בספר הישר רצ; תוס' קז. ד"ה חוק).

'נחש דורסו לפי תומו...' מרש"י משמע שבדריכה לפי תומו אין ודאות שימות, הלכך מותר משום דבר שאינו מתכוין. וגם לרבי יהודה שאוסר בעלמא – כאן התירו. ואולם הרמב"ן מפרש שהוא מתכוין להורגו בדריכה זו (וכמשמעות לשון רבי ינאי 'צירעה אני הורג', וכן משמע לשון 'דורסו'). וכן משמע ממעשה דריש גלותא, שאמר להם אבא בר מרתא כשבאו לכסות הרוק בכלי, אינכם צריכים לעשות כן שהרי אמר רב יהודה רוק דורסו לפי תומו – הרי משמע שעושים כן בכוונה תחילה (וע' בשפ"א מה שכתב בישוב קושיא זו), ומותר משום מלאכה שאין צריכה לגופה וכרבי שמעון, אבל לרבי יהודה חייב חטאת. [ומכאן כתב הרמב"ן להוכיח שהלכה כרבי שמעון, שכן נקטו בסוגיא].

וכן היא דעת הרשב"א הר"ן והריטב"א והרב המגיד (יא.ד). וכן נפסק להלכה – שמותר לדורס לפי תומו גם כשמתכוין לכך, ואפילו אותם מזיקים שאין בהם ספק סכנת נפשות אלא מזיקים לגוף [וגורמים כאבים גדולים, שלא כעקיצת פרעוש וכדו']. אלא שיראה את עצמו כאילו אינו עושה כן במתכוין, שכל כמה שאפשר לשנות – משנים.

[ואולם בשו"ע הגר"ז (שטז, כב) כתב שאעפ"י שמן הדין מותר, כל בעל נפש יש לו להחמיר על עצמו, לחוש באיסור תורה לדעות המחייבות במלאכה שאינה צריכה לגופה, ולא יהרוג מזיקים שאין בהם חשש סכנת נפש, 'דהיינו אם אין ריח אחריו אל ידרסנו אם אפשר לו להשמר ממנו ולהזהיר לאחרים שיישמרו ממנו'. ונראה שבכלל דבריו גם כפיית כלי, כי לענין דאורייתא אין חילוק בין צידה להריגה].

*

'נודמנו לו נחשים ועקרבים... לא הרגן – בידוע שנודמנו להורגו ונעשה לו נס מן השמים' – 'כשמזדמן לאדם איזה דבר סכנה וניצול, זה סימן שיש עליו דין עונש אותו דבר שהיה ראוי לבוא עליו, אלא שהש"י ברוב רחמיו וחסדיו לא יחפוץ במות המת כי אם בשובו מדרכיו וחייה, והצילו בנס נגד שורת הדין, והזמין לו לעוררו על ידי זה שישוב, וכמו שאמרו בשבת בנודמנו לו נחשים ועקרבים ונשופין בו ולא הרגן שנודמנו להורגו ונעשה לו נס. ופרש"י: והראה לו הקב"ה שחטא. וכן איתא... ועל כן אומרים בברכת הודאה 'הגומל לחייבים טובות' – דלולי היה חייב לא היה צריך ליכנס למקום סכנה כלל...' (מתוך דברי סופרים לר"צ הכהן ב).

ובצדקת הצדיק (קסא): '... [ואפילו רק כפתוהו ללקות ולא הלקוהו הרי הוא כאחיך כמו שאמרו במכות, וכדרך שאמרו בשבת בנחש שהיה רודף אחריו – כי בזה יצא ידי עונשו ויסורין שלו בפחד שחשב שישכנו, וכן היה באמת דמן השמים נודמנו להורגו וכו' כדאיתא התם, רק שחטו עליו ופדאוהו על ידי הפחד, על דרך שאמרו (ברכות נה). חלמא בישא עציבותיה מסתייה, כי כששב באמת אז כל עניני עולם הזה הוא 'כחולמים'.

דף קכב

'קרונות של בית רבי מותר לטלטלן בשבת'. הרי"ד בתוספותיו מפרש שמשמיענו שמותר לגרום הקרונות (= עגלות למרכבת אנשים) על הקרקע ואין לחוש משום עשיית חריץ, וכדעת האומר (בביצה כג:): כל הכלים אין נגררים חוץ מן העגלה מפני שהיא כובשת ואינה מזיזה עפר הצדה כבגירית שאר כלים העושים חריץ.

'עשה נכרי לירד בו – יורד אחריו ישראל'. כתב הרמב"ן ועוד ראשונים ז"ל, שאם עשה את הכבש מעצים שהיו מחוברים בכניסת השבת – אותו כבש מוקצה הוא ואסור לטלטלו, אך לירד עליו מותר. ואולם אם היו הקרשים תלושים – אינם 'מוקצה' שהרי הנכרי אינו מקצה כלום בדעתו (ע"ע בענינים אלו, במובא לעיל כט).

'מעמיד אדם בהמתו על גבי עשבים בשבת אבל לא על גבי מוקצה בשבת' משמע שבאיסור מוקצה לא נמנעו חכמים מלגזור גזירה לגזירה, שהרי גזרו שלא להעמיד בהמתו שמא יטול המוקצה בידיו, הגם שאיסור מוקצה אינו אלא מדרבנן (עפ"י שו"ע הגר"ז רנב קו"א יד). ומכאן אין ראייה לגזור גזירה בטל טול מוקצה אלא באיסור השתמשות במוקצה, וכבר כתבו אחרונים להוכיח שהוא איסור חמור יותר. ובשו"ע הגר"ז שם רצה להוכיח מכאן לענין טלטול. אך יש להעיר מפרש"י בביצה יב. שגזרו מוקצה ביום טוב משום הוצאה, הגם שאיסור הוצאה מותר לעולם לבית הלל.

ד. רב יהודה התיר לפתוח דלת כנגד המדורה. ופרשו דבריו ברוח מצויה, שאין בה בכדי להבעיר הגחלים, אבל ברוח שאינה מצויה – אסור. ואביי חלק ואסר בכל אופן והקפיד על המתיר – גזרה רוח מצויה אטו שאינה מצויה.

א. הלכך צריך ליוזר בדבר, כמו שנקט אביי שהוא אחרון. ודוקא כשהמדורה קרובה קצת לדלת (תוס'), אבל כשהיא רחוקה, וכן גרות הרחוקים מהדלת או מהחלון, מותר לפתוח אעפ"י שהרוח מנענעת את השלהבת (אור לציון ח"ב יח, כ. וע' גם בשש"כ יג, לג).
ב. אם אין שם רוח כלל – מותר (מגן אברהם; משנ"ב רעז סק"י).

דפים קב – קכא

קצא. א. הרי שהיה שם כתוב על בשרו – מה יעשה ברחיצה וטבילה? מה דין 'גרמא' במחיקת השם?
ב. האם טבילה בזמנה מצויה?

א. הרי שהיה שם כתוב לו על בשרו – לא ירחוץ ולא יסוך ולא יעמוד במקום הטינופת. נזדמנה לו טבילת מצוה – כורך עליו גמי ויורד וטובל. וטעם הדבר מפני שאסור לעמוד בפני השם ערום, אבל משום גרם מחיקה אין איסור, לפי שנאמר ואבדתם את שמם... לא תעשון כן לה' – עשיה אסורה, גרמא מותר. [ולא יהדק הגמי אלא כורכו ברפיון כדי שיכנסו המים. ואין לחוש להציצת הדיו, כי הדיו ושאר משקים לחים אינם חוצצים].

רבי יוסי מתיר לירד ולטבול לעולם ללא כריכת גמי ובלבד שלא ישפשף בידיו. ופרשו דבריו באופן שאין לו גמי מזומן וסובר רבי יוסי טבילה בזמנה מצויה, לכך מתיר להניח ידו על השם ולא לדחות הטבילה. ואילו חכמים אוסרים שמא ישכח ויסיר את ידיו, אלא צריך לחזור אחר גמי אעפ"י שתיבטל טבילה בזמנה.
א. פסק הרמב"ם (יסודי התורה ו, ובכס"מ ולח"מ) כחכמים (אך יש מפרשים שפסק טבילה בזמנה מצויה, וכדלהלן).

ב. מבואר בגמרא שגרם מחיקה מותר בכגון זה, כאמור. יש אומרים שאין התר אלא לצורך מצוה כגון טבילה של מצוה שבכאן (עפ"י מאירי, וכן נקט הרדב"ו ובתשובת נוב"י ובחזו"א ועוד. ולפ"י הטעם ברישא שלא ירחוץ הוא מחשש מחיקה, דומיא דלא יסוך). ויש אוסרים מחיקה בגרמא ואינם מתירים אלא בשם שעל בשרו שהוא עומד לימחק במשך הזמן (ע' ספר חסידים תתקי; תשב"ץ ח"א ב). כתבו כמה פוסקים על פי דברי הרשב"א, שאם עושה פעולה הגורמת למחיקה ודאית – אין כאן התר של 'גרמא'. ואין הדבר מוסכם.

ג. בכתיבת שני יודי"ן, שכתבו הפוסקים לחוש למחיקתם אם לא במקום צורך גדול (ע' תה"ד קעא; רמ"א וש"ך י"ד רע"י) – נראה שאין לחוש כלל בגרמא, אפילו כשאינו לצורך (עפ"י אגרות משה י"ד ח"ב קלט).

ד. אם מהדק הגמי – חוצץ מדרבנן, אבל מהתורה עלתה לו טבילה כדין מיעוטו המקפיד עליו (כ"מ בריטב"א, וכ"כ בחזו"א י"ד צד, ח). ויש מי שחידש שכל דבר הנתון על הגוף מתוך כוונה שהמים לא יבואו לשם – חוצץ מדין תורה אפילו במיעוטו (עפ"י צפנת פענח תנינא גט).

ב. בסוגיא אמרו שמחלוקת תנאים היא האם טבילה בזמנה מצויה אם לא; חכמים סוברים אינה מצויה בזמנה, ולכן מי שהיה שם כתוב על בשרו יחזור אחר גמי אף על פי שתידחה טבילתו. וכן היא דעת רבי יוסי ברבי

יהודה לענין יולדת שיש ספק אימתי זמן טבילתה – די לה לטבול פעם אחת באחרונה ואינה צריכה לטבול בכל יום המסופק שמא הוא זמן טבילה. וכן סובר לענין טבילת מצוה ביום הכפורים, כגון בעל קרי הטעון טבילה מתקנת עזרא – אינו צריך לטבול אחר תפילת המנחה (שכבר אינו צריך להתפלל באותו יום) עד הערב. ואילו רבי יוסי סובר טבילה בזמנה מצוה ולכן אין לדחות הטבילה כשאין גמי מזומן (אלא יכסה את השם בידיו כנ"ל). וכן ביום הכפורים – הטמאים טובלים בו טבילות מצוה.

- א. לדעת התוס' (כאן ולעיל ק"א. ובביצה יח: ותו"י סוף יומא), גם למאן דאמר טבילה בזמנה לאו מצוה, יכולים הטמאים לטבול ביום הכפורים טבילת מצוה אלא שאינם חייבים בדבר (וי"א כן אף בדעת הרמב"ם. עפ"י לח"מ שביתת עשור ב,ב. וע"ע קה"י יומא כא). ואין כן דעת רש"י (בסוף יומא).
- ב. נחלקו הראשונים להלכה האם טבילה בזמנה מצוה אם לאו (וע' תורת האדם לרמב"ן שער אבילות; תוס' יומא ת. או"ז נדה שלא שנו, ועוד). והרמב"ם (יסוה"ת ו,ו). פסק כתנא קמא שלא יטבול עד שיכרוך גמי הגם שתיבטל עי"כ טבילה בזמנה, ומשמע שנקט טבילה בזמנה לאו מצוה. ויש סוברים שדעת הרמב"ם בעלמא טבילה בזמנה מצוה ולא ידחה הטבילה בחנם (וע' בית יוסף או"ח תקנ"ד; לחם משנה, שער המלך ומרכה"מ יסוה"ת שם; קהלות יעקב יומא כא).
- ג. בזמן הזה שבטלה תקנת עזרא, כתב הרמב"ם (שביתת עשור ג,ג). שבעל קרי אינו טובל ביום הכפורים. וכמה ראשונים כתבו שטובל. ובשו"ע נפסק כדעה ראשונה. [וע' בשו"ת שבט הלוי (ח"א קסה) שכתב להקל במקרה מיוחד וכהוראת שעה בלבד].
וכן לענין טבילת נדות; כיון שאין לנו טהרות ובין כך אסורה לבעלה באותו יום, וגם אין זו טבילה בזמנה שהרי הנשים חוששות לספק זיבות – אין טובלות ביום הכפורים ובתשעה באב (עפ"י תוס' ביצה יח: או"ח תקנ"ד; ת; תרי"ג יב).
ע"ע ביתר פירוט ביומא ת. ובנדה כט-ל.

דף קכא

קצב. א. האם מותר לומר לנכרי לכבות דליקה בשבת? ומה הדין כשבא הנכרי מעצמו לכבות? (ומהם האופנים שהתירו אמירה לנכרי?).

ב. קטן שבא לכבות דליקה – האם אומרים לו אל תכבה?

א. אסור לומר לנכרי לכבות דליקה בשבת, אבל התירו לומר כל המכבה אינו מפסיד (כן אמר רבי אמי. ואע"פ שמהמשנה אין הוכחה לכך – הלכה כמותו. ובירושלמי אמרו שעשה ר' אמי מעשה כזה. תוס'), וכל שכן שאם בא נכרי לכבות אין אומרים לו אל תכבה. [ומסופר על יוסף בן סימאי בשיחין, שלא הגיח לנכרים לכבות מפני כבוד השבת, ונעשה לו נס וירדו גשמים וכיבו. וכששמעו חכמים בדבר אמרו לא היה צריך לכך].

א. גם לרבי שמעון הפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה, אסור לומר לנכרי לכבות, כי אמירה לנכרי אסורה אף באיסור דרבנן (תוס'). ובדליקה לא התירו אמירה לעכו"ם בדרבנן משום הפסד גדול – מפני שאדם בהול על ממונו ואם נתיר לו לומר לעכו"ם עלול לכבות בעצמו (עפ"י מג"א שלד סק"ל ושו"ע הגר"ז כה. ולכאורה נראה שכמו כן אין לצוות לנכרי בפירוש לקרוא לנכרי אחר שיכבה, כגון לילך ולקרוא למכבי אש נכרים. ואף אם בעלמא נקל בכה"ג [כסברת הר"ד גרשון בחו"י מט נד. וע"ע חת"ס ס; אור לציין ח"א כג], כאן שאדם בהול ישנה גזירה מיוחדת. וצ"ע).

ב. יש אומרים שהוא הדין בכל הנוקמים הבאים פתאום, מותר לומר בפני הנכרים 'כל המציל אינו מפסיד' (ע' ספר התרומה רכו; או"ח שו"ט שלד, כו). ויש חולקים (ע' בשו"ת הרשב"א תשפד). והמיקל לא הפסיד. ולקרוא לנכרי ולהראותו ולא לומר לו – לדעת הכל מותר (עפ"י משנ"ב שו"ע סקע"א).
 ג. גם לומר לנכרי באופן פרטי 'כל המכבה אינו מפסיד' מותר, לא רק בהכרזה כללית (עפ"י שו"ע הגר"ז; שעה"צ שלד, נט), ואף מותר לקרוא לו בפירוש ולומר לו כשבא 'כל המכבה...'. (שו"ע הגר"ז סעיף כו). אבל אין לומר בלשון נוכח: 'אם תציל לא תפסיד' (עפ"י תוס' כתובות ע; ופוסקים אחרונים. וע' רעק"א ושפ"א כאן). ואם אינו מזכיר לו המלאכה מותר אף בלשון נוכח, כגון: 'אם תבוא עמי לא תפסיד' (עפ"י אג"מ או"ח ח"ד סוס"י נג).
 אמירת 'כל המכבה אתן לו שכר'; לדעת מורנו הגר"ח קניבסקי שליט"א לא התירו אלא בלשון 'אינו מפסיד'. וכן נוטה דעת הגר"מ מאזוז שליט"א. ואילו דעת הגר"א נבנצל שליט"א להתר, שאין זה לשון שכירות שהרי לא אמר בלשון ציווי.

הראשונים נחלקו אודות אמירה לעכו"ם באיסורי שבות. והסכמת הפוסקים היא שמותר לומר לנכרי לעשות איסור דרבנן [שבות דשבות] לצורך מצוה או קצת חולי או צורך גדול או הפסד גדול (עפ"י או"ח שו"ה. וע"ע שכה"י שלה"ב; שו"ת הרדב"ו ח"ג אלף ה; אג"מ או"ח ח"ב סד). במקום מיחוש בעלמא שאינו מקצת חולי, הכרעת הפוסקים [עפ"י המג"א, ודלא כנראה מהלחם-משנה ומבהגר"א] שאסור לומר לנכרי אף לא בעשיית שבות. אמנם בעשיית רפואה שאין בה משום שבות, יש מקלים לומר לנכרי ויש אוסרים. ויש לצדד להקל עכ"פ בספק אם הוא מיחוש בעלמא או 'חולי קצת'. וצ"ע (עפ"י שבט הלוי ח"ח סט).
 ובדבר שיש בו מחלוקת הפוסקים אם הוא אסור מדרבנן או מותר, וכל שכן בדבר שאינו אסור אלא משום חומרה ומנהג – מותר לומר לנכרי לעשותו (עפ"י שמירת שבת כהלכתה פרק ל הערה מז).

ובמלאכות דאורייתא; יש מקלים אמירה לעכו"ם במקום מצוה עם צורך גדול (רמ"א רעו, ב – עפ"י העיטור. וע' משנ"ב שו"ע סקמ"ז) ויש אוסרים (שלה"ה; רדב"ו ח"ג אלף ה – כדעת רוב הראשונים. וערמב"ן קנא. שאף בחול אסור לומר לו לעשות מלאכה בשבת לצורך מצוה. וכן נקט בשו"ת הרשב"ש קעה ועוד). ואם הדליק או עשה מלאכה עבור הנוהג התר בדבר, מותר ליהנות ממנה אף למי שנוהג כדעת האוסרים, שהרי הנכרי הדליק עבור זה שנוהג התר בו (עפ"י אור לציון ח"ב כה, ד).
 ובמקום הסרת מכשול דרבים (משנ"ב שם סקכ"ה), או לצורך חולה (שכה"י. חולי הכולל כל הגוף שאין בו סכנה, או בסכנת אבר), או בקונה בית בארץ ישראל (משנ"ב שו"ע סקמ"ז), או בהצלת ספרי קודש (שלד, יח), או בין השמשות לצורך מצוה (שו"ע, כב) – מותר.
 וכן מותר בנוק מרובה וברמיזה בעלמא, וכגון 'כל המכבה אינו מפסיד' הנ"ל (שו"ע שו"ט, יט). ויש אופנים מסוימים שמותר אף לומר ללא רמיזה – כאשר אין זה נזק הבא פתאום ואינו בהול, ואין חשש שהוא בעצמו יסייע לו במלאכה (ע' או"ח שלב, ד ובבאור הלכה, ובשו"ת אגרות משה או"ח ח"ד נג).

וכן מותר באופן שאין הנאה כל כך מן המלאכה, וברמיזה בעלמא ללא ציווי, כגון שאומר 'אין הנר מאיר יפה' או 'איני יכול לקרות לאור הנר הזה שיש בו פחם' והלה שומע ומבין מעצמו ומתקן, והרי גם ללא תיקונו היה אפשר לקרוא על ידי הדחק (עפ"י משנ"ב שו"ע סקע"ו).
 וכן מותר לומר לנכרי כשאינו מתכוין למלאכה, אפילו הוא 'פסיק רישיה' (עפ"י רמ"א רנג, ה ומג"א; משנ"ב רעו סקט"ו).

יש מי שסובר שאם אומר לנכרי לעשות מלאכה דאורייתא כלאחר יד, דינו כאמירה לנכרי באיסור דרבנן (כן הביא בשש"כ פרק ל הערה מז מהגרשו"א, וע"ש בתקונים ומלואים).
 וכן מובא באחרונים להתיר אמירה לנכרי במלאכה שאינה צריכה לגופה, במקום כבוד הבריות, כגון לגרד טייט יבש מעל הבגד (ע' משנ"ב שב סקל"ו ובשעה"צ. ומשמע שבמלאכה הצריכה לגופה אסור [שהיא חמורה משאר שבותים, כמש"כ הר"ן ועוד], ויתכן דוקא שם שאינו ביוזי גדול, אבל בגנאי גדול דחה כבוד הבריות כל אמירה לנכרי כשאר איסורין דרבנן. וצ"ע).

ב. קטן שבא לכבות – אין שומעים לו מפני ששבתתו עלינו. והעמידו בגמרא בקטן העושה לדעת אביו, אבל בלאו הכי – תלוי הדבר בשאלה האם קטן האוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו.
 א. כתבו התוס' ועוד ראשונים: דוקא באיסור דאורייתא דנו לומר שב"ד מצווים להפרישו, כגון בכיבוי לפי רבי יהודה המחייב על מלאכה שאין צריכה לגופה, או לרבי שמעון כשצריך לפחמים, אבל באיסור דרבנן – ודאי אין ב"ד מצווים להפרישו.
 ולהלכה נקטו רוב הפוסקים שאין ב"ד מצווים להפריש את הקטן, אף לא מאיסורי תורה.
 ב. לדעת התוס' מדובר רק בקטן שלא הגיע לגיל חינוך, אבל הגיע לחינוך – ודאי צריך להפרישו. ולדעת הרמב"ם והשו"ע, אפילו קטן שהגיע לחינוך אין אחרים צריכים להפרישו מלבד האב שמחויב להפריש את בנו שהגיע לחינוך, ואפילו באיסורים דרבנן (עפ"י רשב"א ור"ן, ב"י, ט"ז ועוד). ויש חולקים באיסור דרבנן (ע' שה"ג ועוד).
 וכתבו האחרונים שיש לחוש לשיטת התוס' באיסורי תורה, שגם אחרים מצווים להפריש קטן שהגיע לגיל חינוך.

קצג. א. צואה או רוק המושלכים – האם מותר לסלקם בשבת?

ב. האם מותר בשבת לכפות כלי על עקרב? ומה דין הריגת מזיקים בשבת?

א. כופים קערה על צואה המונחת באשפה שבחצר, מפני הקטן שלא יטפח ויתלכלך בה.
 הוא הדין לצואה שבחצר אחרת (עפ"י הרי"ף).

היתה מונחת בחצר שלא באשפה, או בבית – מותר לפנותה כדין 'גרף של רעי'. וצואה הראויה לאכילת כלב [כגון של אדם, לאפוקי צואת תרנגולים] – אמר רב חנן בר רבא שבכל אופן מותרת בטלטול.
 כן מבואר לגרסתנו. ואילו לגרסת הרי"ף אין כלל התר לצואה שבאה בשבת אלא משום גרף של רעי, ולא משום שראויה מאתמול לבוא (עפ"י רמב"ן).

אמר רב יהודה: רוק דורסו לפי תומו (שאינ מתכוין למרח ולהשוות גומות, ואעפ"י שממילא ממרח הוא – התירו משום מאיסות. רש"י). וכן מותר ליטול כלי כדי לכפות עליו.

א. כתב הרמב"ם (כא, ב): דוקא לדרסו לפי תומו מותר אבל לא לקנחו בקרקע ולשוף ברגלו, שמא ישוה גומות [וכשהרוק על מחצלת וכד' – יכול לקנח ברגל, שאין השוואת גומות במחצלת. שו"ת רשב"ש רפה]. ועל גבי רצפה – מחלוקת הפוסקים (ע' משנ"ב שטו סקמ"ט. ולפי מה שנהגים התר בטאטוא בתוך הבית כיום שכל הבתים מרוצפים, לכאורה הוא הדין בזה).
 ב. לדברי רבי יצחק (לעיל מב-מג) אין כלי ניטל אלא לצורך דבר הניטל. ודעת רוב ככל הפוסקים שאין הלכה כרבי יצחק.

ב. כופים כלי על עקרב בשביל שלא יישך. רבי יהודה הביא מעשה מרבן יוחנן בן זכאי שחשש בדבר לחיוב חטאת, משום 'צידה'. (ע"ע לעיל קז).

הריגת מזיקים; אם רצים אחריו, מותר להרגם משום פיקוח נפש.
כן הוא לפרש"י, הרי"ף ר"ח ורמב"ן. אבל לפרוש התוס', לרבי יהודה המחייב על מלאכה שאינה צריכה לגופה אין התר אלא בחמשה המזיקים שמנו חכמים: זבוב שבארץ מצרים, צירעה שבנינוה, עקרב שבחדייב, ונחש שבארץ ישראל, וכלב שוטה בכל מקום – אבל בשאר מזיקים אין בדבר משום 'פיקוח נפש'. וכן הרז"ה אוסר להלכה בשאר המזיקים מלבד החמשה. אם אינם רצים אחריו; רבא בר רב הונא התיר להרוג נחש ועקרב, (וכרבי שמעון הפוטר במלאכה שא"צ לגופה, וכאן לא גזרו חכמים. וכן סובר רבי יהושע בן לוי – כפירוש התוס' ורז"ה). ואילו רב הונא אביו אסר. (ואף על פי שמותר לכפות עליהם כלי כנ"ל – הריגה לא התירו חכמים שמפורסם הדבר יותר. עפ"י תוס'). ורב ששת אמר: נחש – דורסו לפי תומו. וכן אמר רב קטינא: עקרב – דורסו לפי תומו. [ואפשר שכן היא דעת רבי ינאי שנהג התר בהריגת צירעה, והיינו בדורך לפי תומו].

א. מרש"י יש לדייק שדריכה לפי תומו אינו ודאי שימות בכך, ומותר משום דבר שאינו מתכוין, ואף לרבי יהודה האוסר דבר שאינו מתכוין, כאן מותר. ואולם הרמב"ן מפרש שמתכוין להריגתם, וכרבי שמעון הפוטר במלאכה שאינה צריכה לגופה, אבל לרבי יהודה – חייב חטאת.

ב. רבנו חננאל, ר"י ורמב"ן כתבו להלכה שאין להקל בהריגתם אלא בדריסה לפי תומו. ואולם חמשת המזיקים שמנו חכמים – הורגם כדרכם (ראשונים). ויש שהתירו להרוג שאר מזיקים שאינם מסוכנים (עפ"י ר"ת, ע' שה"ג).

ולמעשה כתבו הפוסקים שרק אלו שמסכנים חיי אדם כמו כלב שוטה, נחש או עקרב (גם שחור), או אפילו צירעה שנמצאת בקירבתו של תינוק – מותר להרגם גם כאשר אינם רודפים אחר האדם, וגם מותר לרדוף אחריהם ולחפשם. אבל מזיקים שאינם מסכנים חיים אלא שנשיכתם גורמת לכאב וסבל רב – כופה עליהם כלי וכד'. ואם אי אפשר – מותר לדרסם לתומו דרך הילוכו, באופן שאחרים לא יבואו לטעות שמותר לקטול חרקים גם בלא חשש נזק. וכשרודפים אחריו ואי אפשר לצודם – מותר להרגם להדיא (עפ"י או"ח שטז, י; ש"כ כה, א-ב, ע"ש). ויש מי שכתב לבעל נפש להחמיר על עצמו בכל אותם מזיקים שאין בהם סכנת נפש ואינם רודפים אחריו, שלא להרגם בשום דרך, לחוש לדעת המחייבים על מלאכה שאינה צריכה לגופה (עפ"י שו"ע הגר"ז. ולכאורה כפיית כלי כמוה כהריגה לענין זה, אך נראה שיכול לתפסם בכלי פתוח ולזרקם התוצה, שאין זו 'צידה').

דפים קכא – קכב

קצד. האם מותר לטלטל פמוטות וקרונות?

רבי אבא בר כהנא אמר רבי חנינא: פמוטות של בית רבי מותר לטלטלם בשבת. ופירש לרבי זירא: 'כאותם של בית אביך' (רש"י ור"ח: קטנות היו [ואין בהם פרקים], אבל גדולות אדם קובע להם מקום. תוס': גדולים שאין בהם חיתוכים, או קטנים אעפ"י שיש להם).